

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

8/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 5/8 (4) - 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdulkaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi

Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarqand viloyat IIB Tibbiyot bo‘limi psixologik xizmat boshlig‘i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po‘latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti;

SodiqovaShohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo‘tayeov Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro‘yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Maxmudov Bexzod Xamidovich</i> QORAXONIYLAR DAVLATINI XRONOLOGIK DAVRIGA OID FIKR-MULOHAZALAR	9-15
<i>Yakubov O'tkir Shermamatovich</i> SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDA JAMOALASHTIRISH SIYOSATI VA DEMOGRAFIK JARAYONLAR	16-20
<i>Ahmedova Dilafruz Xusan qizi</i> MAKTUUBLARDA Q'JQON–XIVA XONLIKLARI MUHOSSABAHLARINING AKS ETISHI (XIX ASR)	21-27
<i>Xudayberdiyev Utkir Toshmuradovich</i> SOVET HOKIMIYATI YILLARIDA SURXON VOHASI IQTISODIY HAYOTIDA TEMIR YO'LLARNING O'RNI	28-32
<i>Mo'minov Xusanboy Madaminjonovich, Bo'ronov Ismoiljon A'zamjon o'g'li</i> KITOBAT SAN'ATI	33-36

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Abdullaev Altinbek Yanqibaevich, Masharipov Ozod</i> QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA KOMPLEKS ISHLAB CHIQAIRISH XISOBINING METODOLOGIYASINI TAKOMILLAHTIRISH	37-51
---	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Rajabov Alisher Shavkatovich</i> MIRBOVO NAQSHBANDIY YASHAGAN DAVRDAGI IJTIMOIIY VA MA'NAVIIY MUHIT	52-55
<i>Saidkulov Nuriddin Akramkulovich</i> BARQARORLIK MASALALARI: MUAMMOLAR, TALQINLAR VA YECHIMLAR	56-60

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Dжалилова Сарварой Мехрожовна</i> ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ СЕМАНТИКИ ЦВЕТА В ФРАЗЕОЛОГИИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА	61-66
<i>Mirzakamolova Sadoqatxon Sayidaxmadovna,</i> SIYOSIY NUTQDA SAMIMIYLIK	67-72
<i>Saidova Nodira Djahangirovna,</i> INGLIZ TILIDAGI YONG'IN XAVFSIZLIGIGA OID ATAMALARNI TASNIFLASH	73-77
<i>Sulaymonov Bobir</i> ZAMONAVIIY LUG'ATSHUNOSLIK YO'NALISHLARI VA TERMINOLOGIYASI	78-83
<i>Faxriddinova Dilfuza</i> TABRIK NUTQIIY AKTI HAQIDA	84-87

Xusainova Zebo Ikramovna

RUS, INGLIZ TILI MADANIYATINI TASHUVCHILARINING DIALOGIDA NUTQ ETIKETINING PRAGMATIK VA KOMMUNIKATIV XUSUSIYATLARNING NAMOYON BO‘LISHI 88-94

Karimova Vasila Vahobovna

“GENDER” – UMUMILMIY VA LINGVISTIK KATEGORIYA 95-99

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Фазилов Фарход Маратович

АНАЛИЗ ВОПРОСОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ПРЕСТУПНЫХ ДОХОДОВ В НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ 100-112

Bobomurodov Farhod Boymurotovich

TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATIDA INSON HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA QONUNIY MANFAATLARINI HUQUQIY TA‘MINLASHNING RETROSPEKTIV TAHLILI 113-123

Халиқулов Комолиддин Носирович

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТ СУДЛАРИНИНГ ҚАРОРЛАРИНИ ТАН ОЛИШ ВА ИЖРО ЭТИШДА ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ 124-129

Салимова Диёрахон Бахтиёржон кизи

ЛИЦА, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИЕ ВОЗДУШНУЮ ПЕРЕВОЗКУ ПО ДОГОВОРУ ВОЗДУШНОЙ ПЕРЕВОЗКИ 130-135

Очилов Шермат Рашидович

ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШДА ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА САМАРАДОРЛИГИ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР ТАҲЛИЛИ 136-149

Abdullayeva Nodira Odil qizi

OILAVIY (MAISHIY) ZO‘RAVONLIK DAN HIMOYALASH HUQUQINING IJTIMOIIY-HUQUQIY TUSHUNCHASI VA MANBALARI 150-156

Одилов Муҳаммадрашодхон

КОРРУПЦИЯВИЙ ЖИНОЯТЛАР ОБЪЕКТИ ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР 157-161

Ҳасанов Муҳриддин Ўроқбой ўғли

МЕҲНАТ ОРГАНЛАРИДА КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРИНИ БАРТАРАФ ҚИЛИШ БЎЙИЧА НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ТАҲЛИЛИ 162-170

Rahmonov Jaloliddin

XXI ASRDA INVESTORLAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING RIVOJLANISHI: DAVLAT SUVERENITETI VA INVESTORLAR MANFAATLARINI MUVOZANATLASH 171-176

Камилов Ойбек Хамиджонович

Глобальные тенденции студенческой мобильности в контексте теорий миграционных исследований 177-182

Азизов Ниғмонжон Пардаевич, Абдуллаев Ғайратбек Ғайбуллаевич

МАНУ ҚОНУНЛАРИДА ЖИНОЯТ ВА ЖАЗО МАСАЛАЛАРИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ 183-187

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Абутова Зульфия Жадигеровна

ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАТФОРМЫ КАНООТ! В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ 188-195

<i>Ниязова Регина Рустамовна</i> ПОСТРОЕНИЕ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА ТРИАТЛОНИСТОВ НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В ГОДИЧНОМ ЦИКЛЕ ПОДГОТОВКИ	196-202
<i>Jabborova Dilafrō'z Ismatullo qizi</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ESP TALABALARI YOZUV KO'NIKALARINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI	203-206
<i>Tursunov Adizjon Nurali o'g'li</i> BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH DARAJALARI VA BAHOLASH MEZONLARI	207-212
<i>Naimova Durdona Soxibovna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA KO'ZI OJIZ VA ZAIF KO'RUVCHI BOLALAR TA'LIM TIZIMI	213-217
<i>Hamroyeva Sevara Nasriddinovna, Izbosarov Baxriddin Faxriddinovich</i> "BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINI STEM TA'LIMI DASTURI ORQALI O'QITISHDA EKSPERIMENT VA NAZARIY ASOSLARDAN FOYDALANIB O'QITISH METODIKASI" (MOLEKULALARNI TEZLIKLAR BO'YICHA TAQSIMOTI" MAVZUSI MISOLIDA)	218-222
<i>Shotemirov Sanjar Xolmo'min o'g'l</i> SHAXS NUTQIY FAOLIYATINING PEDAGOGIK VA METODOLOGIK TAHLILI	223-227
<i>Мустафоева Дурдона Асиловна</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА	228-234
<i>Xoliqova Nargiza Abduvaliyevna</i> TALABALARNING TEXNIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI	235-239

08.00.00-IQTISODIYOT FANLARI – ECONOMICAL SCIENCES

Received: 10 October 2024
Accepted: 15 October 2024
Published: 25 October 2024

Article / Original Paper

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF COMPREHENSIVE ACCOUNTING OF PRODUCTION AT PROCESSING ENTERPRISES

Abdullayev Altinbek Yangibayevich,
TSAU, Professor of the “Accounting, analysis and audit” department,
doctor of economic sciences, associate professor

Masharipov Ozod,
TSAU, Acting professor of the «Accounting, analysis and audit» department,
candidate of economic sciences, associate professor

Abstract. The article develops the directions for improving the methodology of integrated accounting of products at processing enterprises. The purpose of the study is to develop a concept related to theoretical, methodological rules and tools for integrated accounting of products at processing enterprises. The article analyzes retrospective indicators of flour and feed products at processing enterprises, describes the technology of interaction of production factors in the production function. The general relationship and degree of influence of such factors as costs and the main production fund on the volume of flour and feed products is proved by the Cobb-Douglas function. The study considers the costs spent on the joint production of flour and premium feed products, as well as the average and high efficiency of the main production fund, the level of provision with the necessary resources, the decision-making mechanism associated with assessing the efficiency of joint production of flour and feed, flour and feed at the enterprise, a forecast for the production of flour and dry feed for 2030 of joint production of products.

Key words: pererabatyvayushchie predpriyatiya, kompleksnyi uchet proizvodstva, muka i kombikorma, Kobb-Douglasa function, prinyatie resheniy, povyshenie effektivnosti proizvodstva, poisk vnutrennih rezervov snijeniya ztrat.

ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАЛАРИДА КОМПЛЕКС ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБНИНГ МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич,
ТДАУ «Бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудит» кафедраси
профессори, и.ф.д., профессор

Машарипов Озод,
ТДАУ «Бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудит» кафедраси
профессори в.б., и.ф.н., доцент

Аннотация. Мақолада қайта ишлаш корхоналарида комплекс ишлаб чиқариш ҳисобининг методологиясини такомиллаштириш йўналишлари ишлаб чиқилган. Тадқиқотнинг мақсади қайта ишлаш корхоналарида комплекс ишлаб чиқариш ҳисобининг назарий, услубий қоидалари ва воситалари билан боғлиқ концепцияни ишлаб чиқишдан иборат. Мақолада қайта ишлаш корхоналарида ун ва ем маҳсулотлари билан боғлиқ ретроспектив кўрсаткичлар таҳлил қилинади, ишлаб чиқариш функциясида ишлаб чиқариш омилларининг ўзаро алоқадорлик технологияси тавсифланади. Ун ва ем маҳсулотлари

ҳажмига таъсир этувчи харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фонди каби омилларнинг умумий алоқадорлиги ва уларга таъсир кўрсатиш даражаси Кобба-Дуглас функцияси орқали исботлаб берилди. Тадқиқотда ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқаришга сарфланган харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражадаги самарадорлиги, зарурий ресурслар билан таъминлаш даражаси, ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш билан боғлиқ қарорлар қабул қилиш механизми, корхонада ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқаришнинг 2030 йилга мўлжалланган ун ва омихта ем маҳсулотлари прогнози ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: қайта ишлаш корхоналари, комплекс ишлаб чиқариш ҳисоби, ун ва ем маҳсулотлари, Кобба-Дуглас функцияси, қарорлар қабул қилиш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI8Y2024N06>

Кириш. Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат иқтисодиёти олдида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш масаласи туради. Бу масаланинг ечимини топиш учун ишлаб чиқаришни бошқаришнинг самарали усуллари жорий тақозо этилади.

Бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида фаолият юритувчи корхоналар қабул қилинган қарорларнинг самарадорлиги, маҳсулотлар таннархига ва молиявий натижаларга таъсири тўғрисида ахборотга эга бўлишлари талаб этади. Ушбу ахборотлар ёрдамида турли даражадаги менежерлар корхоналар хўжалик фаолиятининг ички назоратини самарали назорат қилиб бориши мумкин.

Халқаро амалиёт тажрибаларига кўра, бошқарув ҳисобининг назарияси ва амалиётини корхоналар фаолиятига жорий этиш фойдаланувчиларни харажатларнинг сарфланиши, маҳсулот таннархининг камайишига доир тезкор ва фойдали ахборот билан таъминлайди. Турли даражадаги менежерлар томонидан ахборотлардан фойдаланиши корхоналарнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ёрдам беради.

Ишлаб чиқаришга сарфланадиган харажатлар ҳар қандай корхона ривожланишининг асосий манбаи бўлиб, улар нафақат корхоналарда юзага келадиган иқтисодий муаммоларнинг ечимини ечишда, балки корхона фаолиятининг барқарор ўсишини таъминлаш ва таркибий ўзгаришларини ислоҳ қилишга имконият яратади. Мавжуд манбалардан тежаб-тергаш ва улардан самарали фойдаланиш моддийлаштирилган меҳнатни тежашга олиб келади.

Сарфланадиган харажатларнинг маҳсулот ишлаб чиқаришга таъсирини тадқиқ қилиш ғаллани қайта ишлаш корхоналарининг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда мамлакатимизда озиқ-овқат ва чорва маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш, ишлаб чиқарувчилар билан истеъмолчилар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини мустақкамлаш, зарурий ресурсларни қайта ишлаш корхоналарига кўламли жалб қилиш, ресурстежамкор технологияларни жорий этиш, субъектларни замонавий технологиялар билан таъминлаш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Аммо ғаллани қайта ишлаш корхоналарида ун ва омихта ем маҳсулотларининг ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган стратегиясининг мавжуд эмаслиги, сарфланадиган харажатларнинг маҳсулотларни кўпайтиришга таъсирини аниқлаш, маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни изла топиш, рақобатбардошлик даражасини

оширишда юзага келадиган қатор тўсқинликлар мамлакатимизда сақланиб қолаётган муаммолардан ҳисобланади.

Айни пайтда мамлакатимизда чекланган ресурсларга бўлган талабнинг ошиб бориши, хом ашё базасининг юқори даражада ривожланмаганлиги озиқ-овқат ва чорва маҳсулотларини кўпайтиришга жиддий таъсир кўрсатмоқда. Бу эса мамлакатимизда рақобатбардош озиқ-овқат ва чорва маҳсулот турларини кўпайтириш, чекланган ресурсларнинг озиқ-овқат ва чорва маҳсулотларини ишлаб чиқаришга бўлган таъсири устида тадқиқотлар ўтказишни тақозо этади. Ушбу ҳолат ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга йўналтириладиган чекланган ресурслар таркибини сифат жиҳатдан янгилаш, озиқ-овқат ва чорва маҳсулотлари натижадорлигини таҳлил қилиш ва прогнозлаш жараёнларини тадқиқ этиш қайта ишлаш саноатини интенсив ривожлантиришдаги устувор йўналишлардан бири эканлигини кўрсатади. Бироқ, Ўзбекистон ҳудудларида ғаллани қайта ишлаш корхоналарини стратегик ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш саноқли илмий ишларда ёритилган, холос.

Мамлакатнинг иқтисодий ўсишини таъминлаш учун ғаллани қайта ишлаш корхоналарида ун ва омихта ем маҳсулотларини ишлаб чиқаришга омилларнинг таъсирини ўргани муҳим аҳамият касб этади, чунки фаолият юритаётган ҳар қандай ғаллани қайта ишловчи корхоналари учун харажатларнинг таъсир доираси юқори даражада эканлигини амалиёт натижалари кўрсатмоқда. Мазкур ҳолатни ғаллани қайта ишлаш корхоналарида амалга оширилган монографик тадқиқотларда кузатиш мумкин. Шу нуқтаи-назардан қараганда, ғаллани қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқаришга йўналтирилган харажатлардан самарали фойдаланиш механизмини такомиллаштириш, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш суръатининг оптимал вариантларини топиш устида тадқиқот олиб бориш долзарбликни сақлаб қолмоқда.

Адабиётлар таҳлили ва методология. И.П. Курочкина ишлаб чиқариш дастурий таъминотига йўналтирилган бухгалтерия ҳисобини ривожлантиришнинг назарий ва услубий масалалари мажмуасини шакллантириш, бухгалтерия ҳисобининг услубий ёндашувларини такомиллаштириш, саноат корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариш муаммолари ечими услубини таклиф этган [6, Б. 27 - 41], П.В. Лапшин эса ишлаб чиқариш ҳисобининг назарий ва услубий масалалари тадқиқоти билан шуғулланган ва уларни қайта ишлаш саноатида жорий этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиққан ва ишлаб чиқариш жараёнларининг бошқариш методологиясини такомиллаштирган [7, Б. 67 - 83]. Д.Ю. Ожиганов ишлаб чиқариш ҳисоби тизимида харажатлар бухгалтерия ҳисоби ва таҳлилий маълумотларнинг ўрни ва мазмуни, харажатларни оптималлаштириш, саноат маҳсулотларини ҳисоблашнинг услубий асосларини такомиллаштирган, бухгалтерия ҳисобининг ютуқларини жорий этиш бўйича тавсиялар асослаб берган, бошқариш тизимида ишлаб чиқариш харажатларини таҳлил услубини таклиф этган [8, Б. 132 - 143]. Сандрикова Т.С. эса бошқарув ҳисобининг услубий ва ташкилий асосларини такомиллаштирган, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда бозор муносабатларини ва ички ҳисобни халқаро миқёсга мослаштириш қоидаларни таклиф этган [9, Б. 53 - 68].

Бугунги кунда Ўзбекистонда фаолият юритаётган қайта ишлаш корхоналарининг маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган умумий харажатлар

уларнинг фаолиятига бевосита таъсир кўрсатади. Келгусида маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтиришда ички захираларни излаб топиш бўйича қабул қилинган қарорларнинг самарадорлиги, уларнинг маҳсулотлар таннархи билан молиявий натижаларга таъсирини аниқлаш ва бу борада самарали қарор қабул қилиш муҳим аҳамиятга эга. Натижада фаолият кўрсатаётган қайта ишлаш корхоналарининг иқтисодий фаоллик даражасининг ошишига эришиш мумкин.

Фикримизча, қайта ишлаш корхоналари маҳсулотларининг ўсиш суръатига таъсир қилувчи омиллар таркибида умумий харажатлар билан асосий ишлаб чиқариш фондлари кўрсаткичлар энг муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Бугунги кунда маҳсулотларни ишлаб чиқариш суръатининг қандай даражада бўлиши умумий харажатлар билан асосий ишлаб чиқариш фондлари кўрсаткичларга бевосита боғлиқ.

Шу сабабли қайта ишлаш корхоналарининг маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръатини баҳолашда Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси усулидан фойдаландик. Ушбу усул ёрдамида қайта ишлаш корхоналарининг маҳсулотларини ишлаб чиқариш ўсиш суръатининг истиқболли даврга мўлжалланган илмий прогнозини баҳолашга қулай имконият яратади.

Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси қуйидаги кўринишга эга:

$$Y = a_0 K^{a_1} L^{a_2} \quad (1)$$

Бу ерда Y – маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми; K – умумий харажатлар; L – асосий ишлаб чиқариш фонди.

Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функциясини тузишда a_0 , a_1 , a_2 параметрлар энг кичик квадратлар усули ёрдамида регрессия таҳлили орқали чизиқли тенглама кўринишига келтирилади. Бунинг учун дастлаб ушбу функцияни логарифмлашнинг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги кўп омилли чизиқли регрессия кўринишга келтирилади:

$$\ln(Y) = \ln(a_0) + a_1 \ln(K) + a_2 \ln(L) \quad \text{ёки}$$

$$Y' = a_0 + a_1 K' + a_2 L' \quad (2)$$

Муҳокама ва натижалар. Тадқиқотимизда Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси усули ёрдамида 2011-2023 йиллар даврида «Дўстликдон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун ва омихта ем маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини баҳолаш учун улар билан боғлиқликдаги омилларнинг ўзгариш динамикаси дан фойдаланамиз (1 – жадвал).

1 - жадвалдаги маълумотлар асосида дастлаб **ун маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмига** таъсир этувчи умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фонди омиллари ўртасидаги боғлиқлик тенденциясини аниқлаш учун танлаб олинган омиллар бир хил ўлчамдаги миқдорлар (логарифм) кўринишига келтирилди, яъни

$$\ln(Y) = 0,3652 + 1,1309 \ln(K) - 0,0594 \ln(L) \quad \text{ёки}$$

$$Y' = 0,3652 + 1,1309 K' - 0,0594 L' \quad (3)$$

Энди (3.1.3) кўринишдаги чизиқли регрессия тенгламаси Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси кўринишига келтирилади:

$$Y = 0,3652 K^{1,1309} L^{-0,0594} \quad (4)$$

Тадқиқотимизда ишлаб чиқилган тенгламага кўра, бошқа омиллар ўзгармас бўлган шароитда ун маҳсулоти ҳажмининг ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар – умумий харажатларнинг бир бирликка кўпайиши корхонада ун маҳсулоти ҳажмининг 1,1309 бирликка кўпайишига; асосий ишлаб чиқариш фондларининг бир бирликка кўпайиши ун маҳсулоти ҳажмининг 0,0594 бирликка ортишига олиб келиши аниқланди.

1 – жадвал. Ун маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи омилларнинг ўзгариш динамикаси

Йил	Ун маҳсулоти ҳажми, (Y)		Умумий харажатлар, (K)		Асосий ишлаб чиқариш фонди, (L)	
	минг сўм	Ln(Y)	минг сўм	Ln (x ₁)	минг сўм	Ln (x ₂)
2011	57909487	17,874	44834389	17,618	45920291	17,642
2012	56997084	17,859	44127993	17,603	45196786	17,627
2013	59495393	17,901	47415988	17,674	45920291	17,642
2014	60304560	17,915	46649153	17,658	43992023	17,600
2015	59824732	17,907	46258379	17,650	43401737	17,586
2016	61956058	17,942	48926670	17,706	43749844	17,594
2017	65451199	17,997	50566083	17,739	42244822	17,559
2018	64072091	17,976	47474416	17,676	39988919	17,504
2019	67243643	18,024	51567196	17,758	40849653	17,525
2020	65394783	17,996	48413436	17,695	39722976	17,497
2021	69085175	18,051	53284223	17,791	40023417	17,505
2022	70012188	18,064	51775294	17,762	45185203	17,626
2023	70921646	18,077	52447855	17,775	47402173	17,674

«Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми ҳамда унга таъсир этган экзоген омиллар ўртасидаги умумий регрессион алоқадорлик қонуниятини аниқлашда амалга оширилган таҳлиллар натижасида корреляция коэффиценти $R^2=0,9474$ га, нормаллаштирилган корреляция коэффиценти $R^2=0,8770$ га мос равишда тенг эканлиги аниқланди. Бу миқдор натижавий функция билан унга таъсир этувчи омиллар ўртасида юқори даражадаги боғлиқликка эга эканлигини, стандарт хатолик жуда ҳам паст бўлган ҳолда $\sigma = 0,14$ га тенглигини кўрсатди.

Таҳлил натижасида амалга оширилган таҳлилий ва прогноз ҳисоб-китоблардаги таъсир этувчи омиллар истиқболда эришилган қийматларнинг ҳаққоний ва ишончли ҳисоб-китоби «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариш динамикасини аниқлашга имконият бериши мумкин.

Кобба–Дуглас ишлаб чиқариш функциясининг адекватлиги Фишер критерияси ёрдамида аниқланди ва қуйидаги формула ёрдамида баҳоланди:

$$F_{\text{хис.-китоб}} = \frac{\sum(Y_{i,\text{хис.-китоб}} - Y_{\text{ўрт.хис.-китоб}})^2}{m} \frac{n - m - 1}{\sum(Y_i - Y_{i,\text{хис.-китоб}})^2} =$$

$$= \frac{236499400227998}{2} * \frac{13 - 2 - 1}{28530380057802} = 41,44694178.$$

$$F_{\text{жадвал}} = F. \text{ОБР}(\alpha; m; n - m - 1) = 7,559432158.$$

бу ерда α – ишончлилик эҳтимоли ($\alpha = 0,99$); m – функцияга таъсир этувчи омиллар сони ($m = 2$); кузатувлар сони ($n = 12$).

Тадқиқот жараёнида эришилган натижалар Фишер критерияси шартларининг бажарилганлигини кўрсатмоқда:

$$F_{\text{хис.-китоб}} > F_{\text{жадвал}} = F_{41,44694178} > F_{7,559432158}.$$

Тадқиқотнинг навбатдаги босқичида «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлигини келтириб чиқариш, корхонанинг ресурслар билан таъминлаш даражасини аниқлаш қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

1. Корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқаришга сарфланган умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлиги қуйидаги формулалар ёрдамида аниқланади:

$$\mu_K = \frac{Y}{K} = \frac{a_0 K^{a_1} L^{a_2}}{K} = a_0 K^{a_1-1} L^{a_2},$$

$$\mu_L = \frac{Y}{L} = \frac{a_0 K^{a_1} L^{a_2}}{L} = a_0 K^{a_1} L^{a_2-1} \quad (5)$$

$$V_K = \frac{\delta Y}{\delta K} = a_0 a_1 K^{a_1-1} L^{a_2},$$

$$V_L = \frac{\delta Y}{\delta L} = a_0 a_2 K^{a_1} L^{a_2-1}.$$

2. Корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқаришда ресурслар билан таъминлаш даражаси қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\eta_{KL} = \frac{V_L}{V_K} = \frac{\delta Y}{\delta L} \frac{\delta Y}{\delta K} = \frac{a_0 a_2 K^{a_1} L^{a_2-1}}{a_0 a_1 K^{a_1-1} L^{a_2}} = \frac{a_2 K}{a_1 L} \quad (6)$$

2 – жадвалда «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун маҳсулотини ишлаб чиқариш учун умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлигини келтириб чиқариш, корхонани ресурслар билан таъминланиш даражасининг ўзаро боғлиқлиги бўйича маълумотларни ҳисоблаб чиқдик.

2 – жадвал. Умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлиги, ресурслар билан таъминлаш даражасининг ўзгариш динамикаси

Йил	Умумий харажатлар минг сўм	АИЧФ, минг сўм	Харажатлар ўртача самарадорлиги (μ_K)	АИЧФ ўртача самарадорлиги (μ_L)	Харажатлар максимал самарадорлиги (V_K)	АИЧФ максимал самарадорлиги (V_L)	РБТД (η_{KL})
2011	44834389	45920291	1,2880	1,2575	1,4567	-0,0746	-0,051
2012	44127993	45196786	1,2866	1,2562	1,4551	-0,0745	-0,051
2013	47415988	45920291	1,2975	1,3398	1,4675	-0,0795	-0,054
2014	46649153	43992023	1,2981	1,3765	1,4681	-0,0817	-0,056
2015	46258379	43401737	1,2977	1,3831	1,4676	-0,0821	-0,056
2016	48926670	43749844	1,3066	1,4612	1,4778	-0,0867	-0,059
2017	50566083	42244822	1,3150	1,5740	1,4872	-0,0934	-0,063
2018	47474416	39988919	1,3084	1,5534	1,4798	-0,0922	-0,062
2019	51567196	40849653	1,3210	1,6676	1,4940	-0,0990	-0,066
2020	48413436	39722976	1,3123	1,5994	1,4842	-0,0949	-0,064
2021	53284223	40023417	1,3283	1,7684	1,5023	-0,1050	-0,070
2022	51775294	45185203	1,3138	1,5054	1,4859	-0,0894	-0,060
2023	52447855	47402173	1,3123	1,4520	1,4842	-0,0862	-0,058

2 – жадвалдаги маълумотларга кўра, «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун маҳсулотини ишлаб чиқаришда умумий харажатлар билан асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлиги ўсиш даражасида; ресурслар билан таъминлаш даражаси эса камайиш даражасида ифодаланган.

Энди «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмини баҳолаш механизмини ҳам Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси усули ёрдамида кўриб чиқамиз.

Ушбу жадвалда келтирилган маълумотлар «Дўстликдон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш билан боғлиқ кўрсаткичлар динамикаси йиллар бўйича келтирилган. Улар асосида омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи умумий харажатлар билан асосий ишлаб чиқариш фондлари кўрсаткичлар ўртасидаги боғлиқлик тенденциясини аниқлаш учун танланган омиллар бир хил ўлчамдаги миқдорлар (логарифм) кўринишига келтирилади, яъни

$$\ln(Y) = 0,64444 + 1,01295\ln(K) + 0,01529\ln(L) \quad \text{ёки}$$

$$Y' = 0,64444 + 1,01295K' + 0,01529L' \quad (3)$$

Энди (3.1.3) кўринишдаги чизиқли регрессия тенгламаси Кобба–Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси кўринишига келтирилади:

$$Y = 0,64444 K^{1,01295} L^{0,01529} \quad (4)$$

3 – жадвал. Омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариш динамикасига таъсир этувчи омиллар

Йил	Омихта ем маҳсулоти ҳажми (Y)		Умумий харажатлар (K)		Асосий ишлаб чиқариш фондлари (L)	
	минг сўм	Ln(Y)	Минг сўм	Ln(x ₁)	минг сўм	Ln(x ₂)
2011	18291291	16,722	17467537	16,676	45920291	17,642
2012	18003099	16,706	17192323	16,660	45196786	17,627
2013	18792215	16,749	17945901	16,703	45920291	17,642
2014	19047798	16,762	18189974	16,716	43992023	17,600
2015	18896240	16,754	18045241	16,708	43401737	17,586
2016	19569440	16,789	18688124	16,743	43749844	17,594
2017	206 73416	16,844	19742382	16,798	42244822	17,559
2018	20237811	16,823	19326394	16,777	39988919	17,504
2019	21239577	16,871	20283046	16,825	40849653	17,525
2020	20655596	16,843	19725364	16,797	39722976	17,497
2021	20154762	16,819	19247086	16,773	40023417	17,505
2022	23802465	16,985	22730513	16,939	45185203	17,626
2023	24170342	17,001	22912824	16,947	47402173	17,674

Тадқиқотимизда ишлаб чиқилган тенгламага кўра, бошқа омиллар ўзгармас бўлган шароитда омихта ем маҳсулоти ҳажмининг ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар – умумий харажатларнинг бир бирликка кўпайиши корхонада ун маҳсулоти ҳажмининг 1,01295 бирликка кўпайишига; асосий ишлаб чиқариш фондларининг бир бирликка кўпайиши ун маҳсулоти ҳажмининг 0,01529 бирликка ортишига олиб келиши аниқланди.

«Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми ҳамда унга таъсир этди экзоген омиллар ўртасидаги умумий регрессион алоқадорлик қонуниятини аниқлашда амалга оширилган таҳлиллар натижасида корреляция коэффиценти $R^2=0,9994$ га, нормаллаштирилган корреляция коэффиценти $R^2=0,9986$ га мос равишда тенг эканлиги аниқланди. Бу миқдор натижавий функция билан унга таъсир этувчи омиллар ўртасида юқори даражадаги боғлиқликка эга эканлиги, стандарт хатолик жуда ҳам паст бўлган ҳолда $\sigma = 0,11$ га тенглигини кўрсатди.

Таҳлил натижасида амалга оширилган таҳлилий ва прогноз ҳисоб-китоблардаги таъсир этувчи омиллар истиқболда эришилган қийматларнинг ҳаққоний ва ишончли ҳисоб-китоби «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариш динамикасини аниқлашга имконият бериши мумкин.

Ишлаб чиқилган Кобба–Дуглас ишлаб чиқариш функциясининг адекватлиги Фишер критерияси ёрдамида аниқланди ва қуйидаги формула ёрдамида баҳоланди:

$$F_{\text{ҳис.-китоб}} = \frac{\sum(Y_{i,\text{ҳис.-китоб}} - Y_{\text{ўрт.ҳис.-китоб}})^2}{m} \frac{n - m - 1}{\sum(Y_i - Y_{i,\text{ҳис.-китоб}})^2} =$$

$$= \frac{45766688646815}{2} * \frac{13 - 2 - 1}{66459054243} = 3443,224491.$$

$$F_{\text{жадвал}} = F. \text{ОБР}(\alpha; m; n - m - 1) = 7,559432158.$$

бу ерда α – ишончлилик эҳтимоли ($\alpha = 0,99$); m – функцияга таъсир этувчи омиллар сони ($m = 2$); кузатувлар сони ($n = 12$).

Тадқиқот жараёнида эришилган натижалар Фишер критерияси шартларининг бажарилганлигини кўрсатмоқда:

$$F_{\text{хис.-китоб}} > F_{\text{жадвал}} = F_{3443,224491} > F_{7,559432158}.$$

4 – жадвалда (5) ва (6) формулалардан фойдаланиб, «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқаришда умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлигини келтириб чиқариш, корхонани ресурслар билан таъминлаш даражасининг ўзаро боғлиқлиги бўйича маълумотларни ҳисоблаб чиқдик. Жадвалдаги маълумотларга кўра, «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқаришда умумий харажатлар, асосий ишлаб чиқариш фонди ва ресурслар билан таъминлаш ўртача ва юқори даражада самарадорлиги ўсиш даражасида ифодаланган.

4 – жадвал. Умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражада самарадорлиги, ресурслар билан таъминлаш даражасининг ўзгариш динамикаси

Йил	Умумий харажатлар минг сўм	АИЧФ, минг сўм	Харажатлар ўртача самарадорлиги (μ_K)	АИЧФ ўртача самарадорлиги (μ_L)	Харажатлар максимал самарадорлиги (V_K)	АИЧФ максимал самарадорлиги (V_L)	РБТД (η_{KL})
2011	17467537	45920291	1,0476	0,3985	1,0782	0,0137	0,0127
2012	17192323	45196786	1,0466	0,3981	1,0771	0,0137	0,0127
2013	17945901	45920291	1,0485	0,4097	1,0790	0,0141	0,0131
2014	18189974	43992023	1,0473	0,4330	1,0779	0,0149	0,0138
2015	18045241	43401737	1,0466	0,4351	1,0771	0,0150	0,0139
2016	18688124	43749844	1,0479	0,4476	1,0785	0,0154	0,0143
2017	19742382	42244822	1,0484	0,4899	1,0789	0,0169	0,0156
2018	19326394	39988919	1,0457	0,5054	1,0762	0,0174	0,0162
2019	20283046	40849653	1,0480	0,5203	1,0785	0,0179	0,0166
2020	19725364	39722976	1,0461	0,5195	1,0766	0,0179	0,0166
2021	19247086	40023417	1,0456	0,5028	1,0761	0,0173	0,0161
2022	22730513	45185203	1,0551	0,5308	1,0859	0,0183	0,0168
2023	22912824	47402173	1,0571	0,5110	1,0879	0,0176	0,0162

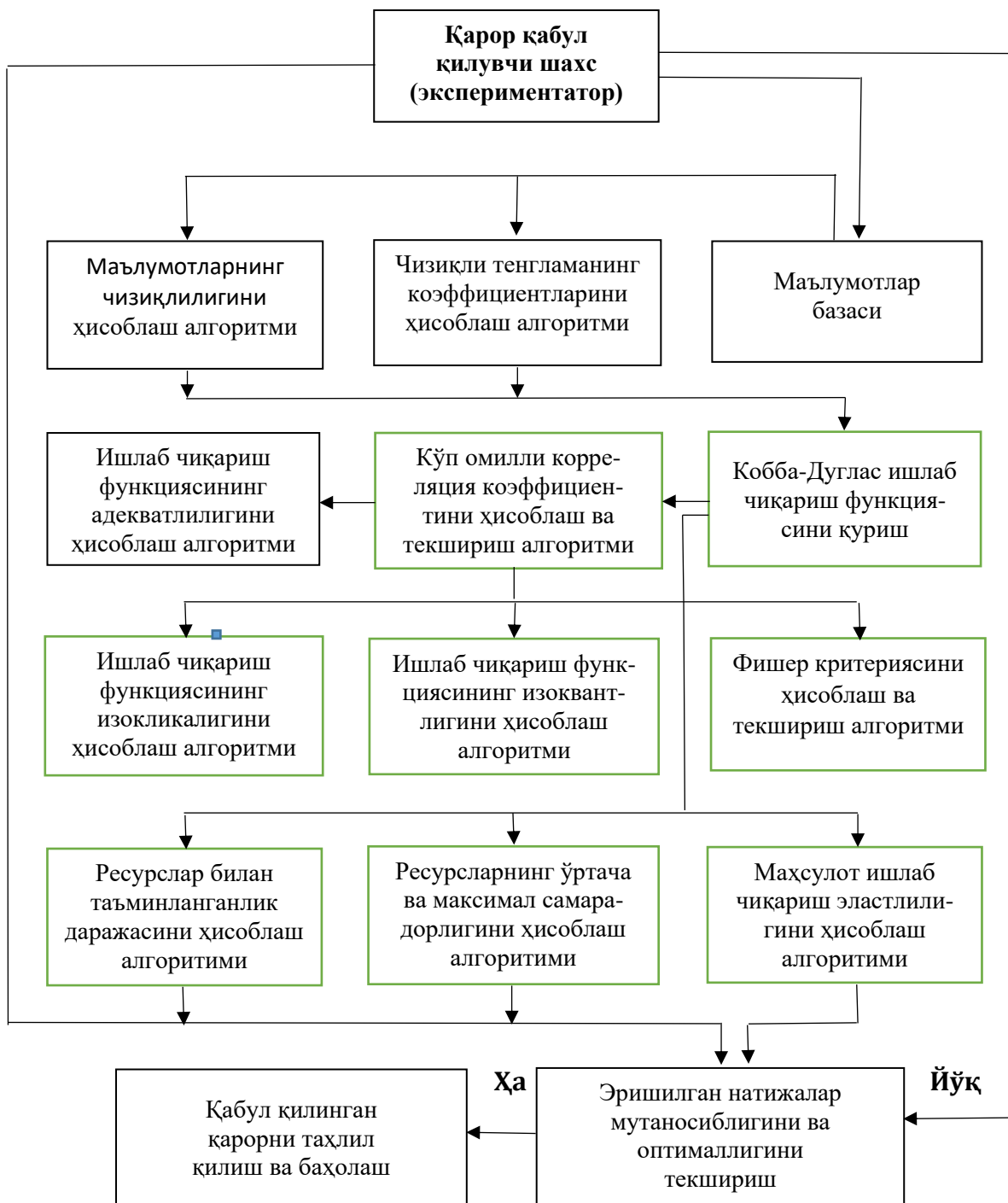
Турли даражадаги менежерлар бошқарув ҳисобининг маълумотларига асосланган ҳолда қайта ишлаш корхоналари фаолиятини назорат қилиб борадилар. Улар қайта ишлаш корхоналарида реал вақт режимда давом этаётган жараёнларни кузатиб боради, харажатларнинг ошишига ва рентабелликнинг пасайишига олиб келадиган камчиликларни бартараф этиш учун ўз вақтида чоралар кўриши керак бўлади. Бунинг учун бошқарув ҳисоби маъмурий бошқарувнинг турли даражадаги менежерларини ахборот билан таъминлаши, турли даражадаги раҳбарлар ва мутахассисларнинг масъулият даражаси ва ҳуқуқларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқаришни бошқариш муаммоларини ҳал қилишга қаратишлари лозим.

Бозор иқтисодиёти тамойиллари асосида фаолият юритувчи қайта ишлаш корхоналари қабул қилинган қарорларнинг самарадорлиги, уларнинг маҳсулотлар таннархи ва молиявий натижаларга таъсири тўғрисида ахборотга эга бўлишлари лозим, чунки улар ахборотлардан фойдаланиш орқали қайта ишлаш корхоналари хўжалик фаолиятининг ички назоратини самарали амалга ошириши, корхонанинг иқтисодий барқарорлигини таъминлаш ва бу борада тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш мумкин [1;2;3, Б. 1316 - 1330].

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун биз масаланинг тизимли ахборот ва мантиқий алоқалар қондасига асосланиб, дастурий таъминоти ёрдамида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш масаласининг ечимини баҳолашнинг кенгайтирилган схемасини ишлаб чиқдик (1-расм). Қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш масаласининг ечимларини топиш алгоритмлари ва моделларини туздик ва уларни реализация қилиш орқали масаланинг ечимли параметрларини шакллантирдик. Ушбу параметрлардан баъзи бирлари ҳисоблашнинг кейинги босқичларда прогнозли ва аналитик масалаларнинг мақбул ечимини топиш параметрлари сифатида фойдаланилади [4;5; Б. 84 – 93; 76 - 87].

Қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш билан барча кўрсаткичлар бўйича мутаносибликка эришилгандан сўнг, турли даражадаги менежерлар муқобил вариантлар бўйича қабул қилинган қарор натижасини қиёсий баҳолайди. Агар ҳосил бўлган муқобил сценария вариантларидан биронтасининг натижаси қаноатлантirmаса, у ҳолда турли даражадаги менежерлар маълумотлар базасига қайтадан такрорий мурожаат қилади. Бунда миқдорий шаклдаги янги массивли маълумотлар тўпламидан фойдаланиб алгоритмлар ва моделлар реализация қилиб борилади.

Қайта ишлаш корхоналарида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ички захираларни излаш масаласининг ижобий натижалари сценария вариантлари бўйича топилгунга қадар процедура давом этаверади. Маълумотлар базаси қайта ишлаш корхоналарининг иқтисодий шарт-шароитларини тизимли ҳисобга олган ҳолда ахборотлардан фойдаланиш имкониятини кўзда тутлади.

1 – расм. Маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш механизми

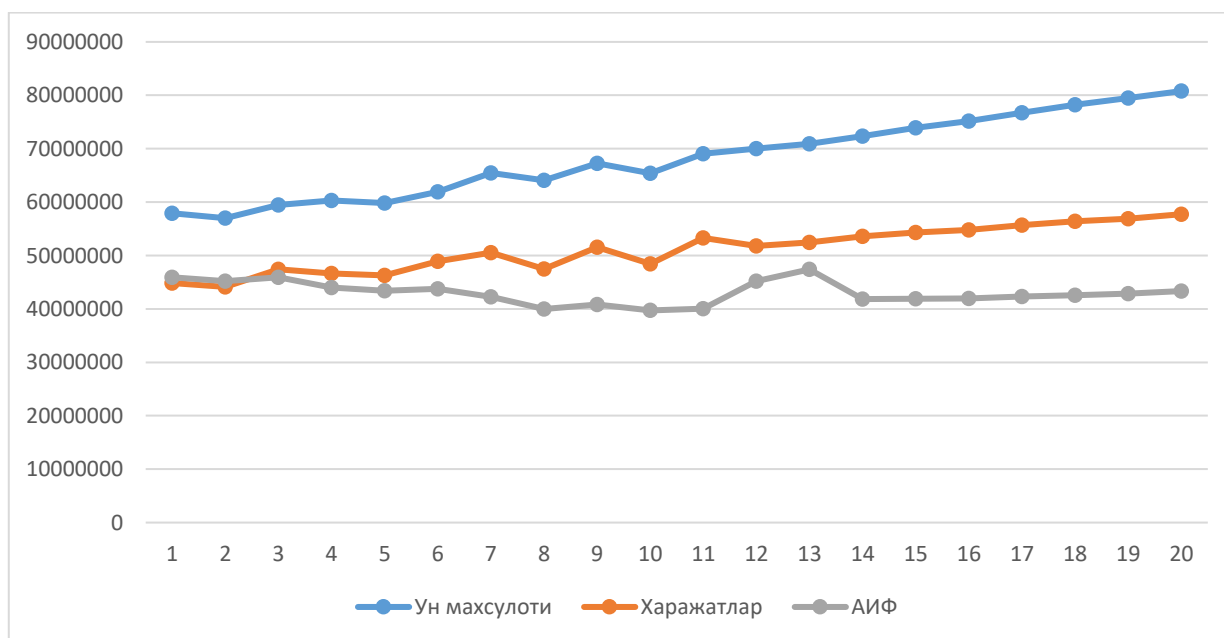
Кобба-Дугласнинг ишлаб чиқариш функцияси ёрдамида функция билан омилларнинг вақтга нисбатан «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун ва омихта ем маҳсулотлари ва уларга таъсир этувчи омиллар ҳажмининг прогноз натижалари ретроспектив кўрсаткичлар асосида ишлаб чиқилди (5-жадвал).

5 – жадвалдаги прогноз қилинган маълумотларига кўра, 2024 – 2030 йилларда «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун маҳсулоти 72335430 минг сўмдан 80783934 минг сўмга, омихта ем маҳсулотлари 23489506 минг сўмдан 27335812 минг сўмга кўпайиши мумкин.

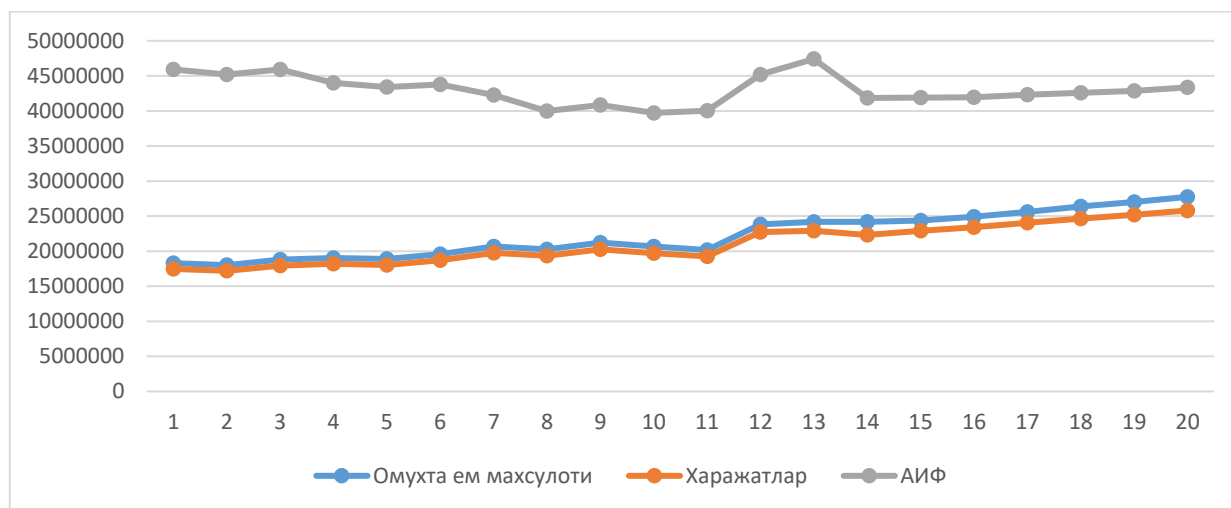
5 – жадвал. «Дўстлик дон маҳсулотлари» АЖ нинг ун ва омихта ем маҳсулотлари бўйича прогноз кўрсаткичлари

Йил	Ун маҳсулоти, минг сўм				Омихта ем маҳсулоти, минг сўм			
	Ун маҳсулоти ҳажми	Умумий харажатлар	АИЧФ	Соф фойда	Омихта ем маҳсулоти ҳажми	Умумий харажатлар	АИЧФ	Соф фойда
2024	72335430	53588955	41845342	454700	24170314	22317661	41845342	925241
2025	73922326	54337922	41886771	464675	24351702	22911030	41886771	932184
2026	75172372	54787276	41962826	472533	24900304	23416807	41962826	951575
2027	76704585	55703497	42314748	482164	25615827	24027848	42314748	978685
2028	78253222	56432079	42575265	491899	26364837	24661973	42575265	1007054
2029	79463716	56916807	42871060	499508	27025721	25206070	42871060	1032041
2030	80783934	57737906	43359533	507807	27745853	25799086	43359533	1059285

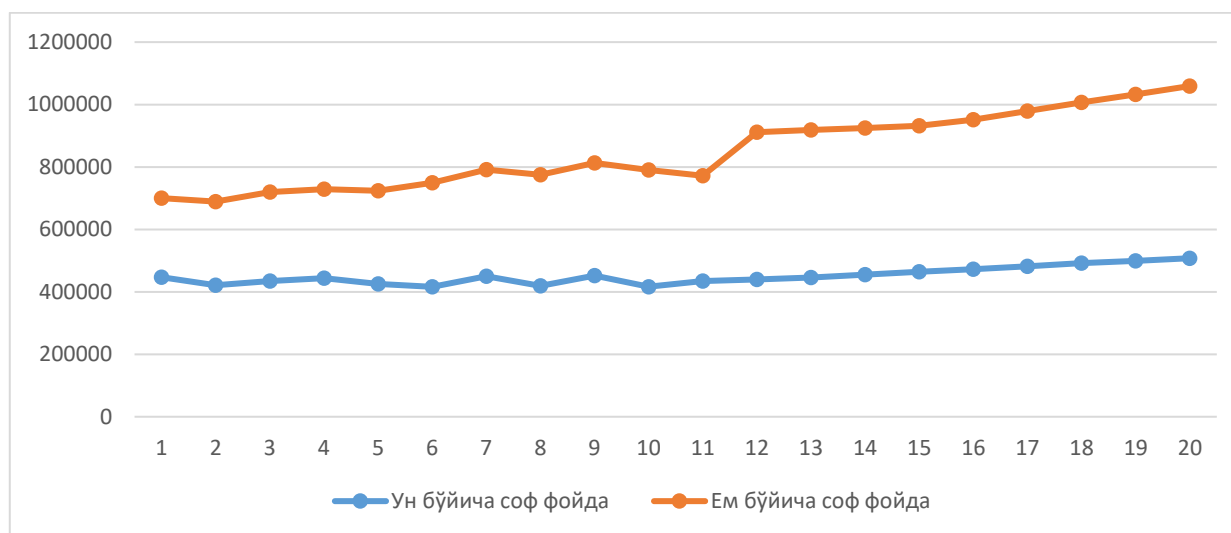
Аммо ушбу миқдордаги ун маҳсулотини ишлаб чиқариш учун умумий харажатлар 53588955 минг сўмдан 57737906 минг сўмгача, омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқариш учун сарфланадиган умумий харажатлар 22317661 минг сўмдан 25799086 минг сўмгача миқдордаги пул маблағларига талаб бўлар экан.

2 – расм. Ун маҳсулотини ишлаб чиқариш прогнози

3 – расм. Омихта ем маҳсулотини ишлаб чиқариш прогнози

4 – расм. Ун ва омихта ем маҳсулотларидан олинган соф фойда прогнози

Жадвал ва расмлардаги маълумотларга кўра, 2011 - 2023 йилларда «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ун ва омихта ем маҳсулотларининг ишлаб чиқариш ҳажми кўпайиши қуйидаги омиллар таъсири билан белгиланади:

1. Корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 22,47 фоизли бандга, омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 32,14 фоизли бандга кўпайганлиги. Ун ва омихта ем маҳсулотларининг кўпайиш тенденциясига сарфланган умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фонди омиллари ижобий таъсир кўрсатган. Бу ҳолат корхонада ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда ижобий тенденцияни юзага келтирар экан.

2. Корхонада ун ва омихта ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш тенденциясига умумий харажатлар омилининг 16,98 фоизга, асосий ишлаб чиқариш фонди омилининг 3,23 фоизга кўпайиши ушбу маҳсулотлар ҳажмининг кўпайишига, иқтисодий самарадорликнинг ошишига олиб келар экан.

3. Корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 22,47 фоизли бандга, омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 32,14 фоизли бандга кўпайиши ун

маҳсулотидан олинган соф фойданинг 22,46 фоизга, омихта ем маҳсулотидан олинган соф фойданинг 31,18 фоизга ошишига олиб келган. Бу ҳолат корхонада ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишида ижобий тенденцияни юзага келтирган.

Демак, «Дўстлик дон маҳсулотлари» акциядорлик жамиятида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва харажатларни камайтириш учун ишлаб чиқаришнинг ички захираларни излаб топиш, ички салоҳиятдан оқилона фойдаланиш, сифатли ун ва омихта ем маҳсулотлари ҳажмини ошириш, умумий харажатларни камайтириш орқали эришиш мумкин экан.

Хулоса. Мақолада қайта ишлаш корхоналарида ун ва ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан боғлиқ ретроспектив кўрсаткичлар таҳлил қилинади, ишлаб чиқариш функциясида ишлаб чиқариш омилларининг ўзаро алоқадорлик технологияси тавсифланган. Ун ва ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир этувчи харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фонди каби омилларнинг умумий алоқадорлиги ва уларга таъсир кўрсатиш даражаси Кобба-Дуглас функцияси орқали исботлаб берилган. Тадқиқотда ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқаришга сарфланган харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фондининг ўртача ва юқори даражадаги самарадорлиги, зарурий ресурслар билан таъминлаш даражаси, ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш билан боғлиқ қарорлар қабул қилиш механизми, корхонада ун ва омихта ем маҳсулотларини биргаликда ишлаб чиқаришнинг 2030 йилга мўлжалланган ун ва омихта ем маҳсулотлари билан боғлиқ прогноз параметрлари ишлаб чиқилган.

Демак, корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 22,47 фоизли бандга, омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 32,14 фоизли бандга кўпайганлиги ун ва омихта ем маҳсулотларининг кўпайиш тенденциясига сарфланган умумий харажатлар ва асосий ишлаб чиқариш фонди омиллари ижобий таъсир кўрсатар экан ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишда ижобий тенденцияни юзага келтирар экан.

Корхонада ун ва омихта ем маҳсулотларини ишлаб чиқариш тенденциясига умумий харажатлар омилларининг 16,98 фоизга, асосий ишлаб чиқариш фонди омилларининг 3,23 фоизга кўпайиши ушбу маҳсулотлар ҳажмининг кўпайишига, ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошишига олиб келар экан.

Корхонада ун маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 22,47 фоизли бандга, омихта ем маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмининг 32,14 фоизли бандга кўпайиши ун маҳсулотидан олинган соф фойданинг 22,46 фоизга, омихта ем маҳсулотидан олинган соф фойданинг 31,18 фоизга ошишига олиб келар экан. Бу ҳолат корхонада ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини оширишида ижобий тенденцияни юзага келтирар экан.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Abdullayev A.Ya. Methods of assessment and risk assessment of economic security of banks in Uzbekistan // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 09 September 2022. <https://johuns.net/index.php/abstract/423.html>

2. Abdullayev A.Ya. Empirical approach to assessing the reliability rating of uzbekistan commercial banks // Journal of Hunan University (Natural Sciences). Vol. 49. No. 10 October 2022. <https://johuns.net/index.php/abstract/447.html>
3. Абдуллаев А.Я. Совершенствование научно-методических подходов к оценке риска экономической безопасности банков Узбекистана // Научный журнал «Финансовый менеджмент». № 1, 2023. <http://www.finman.ru/Abstracts/2023/1/>.
4. Абдуллаев А.Я. Исследование влияния структуры финансовых ресурсов на обеспечении экономической безопасности банков // Научный журнал «Финансовый менеджмент». № 2, 2022. <http://www.finman.ru/Abstracts/2022/2/>
5. Абдуллаев А.Я. Исследование оценки обеспечения экономической безопасности коммерческих банков в Узбекистане // Научный журнал «Финансовый менеджмент». № 4, 2022. <http://www.finman.ru/Abstracts/2022/4/>
6. Курочкина И.П. Методологические основы программно - ориентированного анализа //Вестник Университета управления (Государственный университет управления). - 2009. - № 15.
7. Лапшин П.В. Роль производственного учета в информационном обеспечении финансового менеджмента организации. // Журнал «Экономический анализ: теория и практика». - М.: Изд. дом «Финансы и кредит», 2006, № 23 (80).
8. Ожиганов Д.Ю. Роль центров затрат и центров ответственности в управ лении затратами на машиностроительных предприятиях. // Сборник научных статей «Учет, анализ и аудит в системе управления и перспективы развития». Йошкар-Ола: МарГТУ, 2005.
9. Сандриков Т.С. Учетной информации - простоту и доступность // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. - 1990. - №11.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/8 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).